

Varga E. Árpád:
Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I–VI.

Teleki László Alapítvány, Pro-Print Könyvkiadó, Budapest, Csíkszereda, 1998–2002, 4118 old.

Megjelent: Statisztikai Szemle, LXXXI. 2003. 3. sz. 288–289. p.

Egyedülállóan gazdag statisztikai adatgyűjtemény kötetek láttak napvilágot az elmúlt öt évben a Teleki László Alapítványnak és a csíkszeredai (Miercure-Ciuc) Pro-Print Könyvkiadónak köszönhetően. Az országhatárainkon túl is elismert hazai kutató, Varga E. Árpád összeállításában jelent meg „Erdély etnikai és felekezeti statisztikája” címmel öt vaskos kötet, melyekhez hatodik kötetként össze-sített mutató, Helységnévtár kapcsolódik.

Erdély – pontosabban a jelenkori Erdély – fogalmán a Magyarországtól az első, illetve a második világháború után Romániához csatolt 102 ezer négyzetkilométer területet értjük. Ez a terület a történeti Erdélyen, valamint a történeti irodalomban Partiumként nevezett Részeken kívül magába foglalja a Tisza bal partján Máramarostól a Szilágyságon át az erdélyi Szigethegységtől nyugatra eső térséget, a Körösök és Maros vidékét, valamint a Tisza-Maros szögben és a Temesközben Bánság, vagy Bánát-ként ismert tájat, valójában a történeti Erdélynek közel kétszeresét. Ezt az egész területet a román földrajzi irodalom, miként a közkeletű hazai szóhasználat is Erdély néven illeti.

Az igen nagy munkával összeállított kötetek mintegy 5300 erdélyi település népességének anyanyelvi, nemzetiségi és vallási adatait tartalmazzák az 1850 (esetenként csak 1869) és 1992 közötti időszakban, elsősorban a hivatalos – az 1850. és 1857. évi osztrák, 1869-től pedig a magyar, majd a román – népszámlálások adataira támaszkodva. A vizsgált, csaknem másfél évszázad során a jelenkori Erdély területén 14 hivatalos népesség-számbavételt és több, a népesség egészére, vagy egyes csoportjaira kiterjedő összeírást hajtottak végre.

A települések idősorai az 1992 évi romániai népszámlálási időpontban fennálló közigazgatási beosztást követik 16 megyében. Az adatgyűjtemény a ma is létező településeken kívül minden olyan helységet tartalmaz, melyek mai településbe olvadtak be, vagy az idők folyamán kiváltak belőle, s így rájuk vonatkozóan adat található a feldolgozott népszámlálási kiadványok bármelyikében. A beolvadásokra vagy kiválásokra – és esetenként az érintett települések feltűnőbb lélekszámváltozásainak egyéb természetű okaira – lábjegyzetek, hivatkozások utalnak. A mai alsó vagy középszintű közigazgatási egységek – községek, városok és megyei jogú városok (municípiumok) – idősorai összegzik a település alá rendelt, illetőleg egykor önállóan létezett helységrészek adatait. A települések román nyelvű névalakja a mai hivatalos elnevezést követi. A magyar nyelvű névalak általában az utolsó hivatalos magyar megnevezés szerint jelenik meg, az ezt követően kialakult helységek magyar megnevezése pedig az 1992-ben, Romániában megjelent erdélyi Helységnévszótárban található névváltozattal azonos.

Az anyanyelvi–nemzetiségi rovatok románokat, magyarokat, németeket és egyéb nemzetiségűeket különböztetnek meg. Az egyéb etnikumokon belül a zsidók (illetve jiddisül beszélők), cigányok, ukránok, szerbek, szlovákok és bolgárok, egyes megyékben pedig, ahol ezt jelenlétük indokolja, horvátok és csehek is megtalálhatók. A vallási megoszlásban a görögkeletieket és görög katolikusokat, a római katolikusokat, a reformátusokat, az evangélikusokat, az izraelitákat és az egyéb felekezeteket találjuk, az utóbbiakon belül – az elmúlt évtizedekben elterjedt – baptistákat, pünkösdistákat és egyes megyékben még az adventistákat is.

A kötetekbe az adatok a forrásul szolgáló kiadványokból nem egyszerű, gépies átmásolással kerültek be. Az adatsorok teljessé és összehasonlítvá tétele érdekében forráskritikára és az eredeti számadatok módosítására, összevonására, gondosan mérlegelt becslésekre is szükség volt. Nyomtatott hivatalos kiadvány hiányában megfelelő kézíratos forrás után kellett kutatni. Az anyanyelvi-nemzetiségi rovat az egyes népszámlálásoknál eltérő tartalmú volt, így például a szerb rovat egyesítet-

te a horvátokat, olykor a szlovéneket, sőt a krassovánokat is. A külön rovatban kimutatott németeket, szászokat össze kellett vonni, ugyanúgy mint a magyarokat és székelyeket is. Az 1880. évi népszámláláskor a beszélni – túlnyomórészt életkoruknál fogva – nem tudókat nem sorolták be egyik nemzeti-ségbe sem, így az eredeti közlést a beszélni nem tudók számának arányos szétosztása után ki kellett igazítani.

Az 1869. évi népszámláláskor nem tettek fel kérdést a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozóan. Az ügy fontosságára tekintettel azonban Keleti Károly, a Földművelés-, Ipari- és kereskedelemügyi minisztérium Statisztikai szakosztályának igazgatója megoldást talált a hiány pótlására, felhasználva azt az összeírást, amelyet Eötvös József közoktatási miniszter rendeletére a népszámlálás évében, a 6–15 éves tanköteles korúak körében hajtottak végre beszélt (anya)nyelvükre és felekezetükre vonatkozóan. Adatainak ellenőrzésére Vizaknai (Vizneker) Antal is végzett számításokat, és Varga E. Árpád is kísérletet tett a népesség felekezeti megoszlása alapján a népszámlálás időpontjában feltételezhető etnikai arányok hozzávetőleges meghatározására. Eredményei közelítenek Vizaknai számításaihoz.

Bár a felekezeti hovatartozást tudakolták 1869-ben, de az eredményeket – néhány megye kivételével – nem tették közzé. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatának gyűjteményében fellelhető kéziratos településenkénti táblázatok alapján azonban Varga E. Árpád az 1869. évi népszámlálás vallási megoszlási adatait is föl tudta venni adatgyűjteményébe. Ugyancsak e kötetekben látnak először nyomtatásban napvilágot az 1977. és 1992. évi román népszámlálás helységenkénti etnikai, illetőleg felekezeti adatai.

Különleges értéket kölcsönöz a köteteknek, hogy ahol lehetséges – a III. és részben a II. kötet kivételével – tartalmazzák az 1850. és az 1857. évi osztrák népszámlálások nemzetiségi, illetve felekezeti adatait is. A magyarországi visszatekintő népszámlálási hosszú idősorokból ezek hiányoznak, bár az 1990-es években a hazai települések fontosabb 1850. és 1857. évi adatai is megjelentek már önálló kiadványban. Az 1850. évi népszámlálásból kimaradt lakosság korábban 5–6 százalékra becsült arányát újabban némileg kisebbre teszik. A magyar nemzetiségű népesség – politikai okok miatt – alulszámlálása pedig a jelenlegi vélemények szerint országos átlagban legfeljebb 2 százalékra tehető. Említést érdemel, hogy a jeles XIX. századi osztrák statisztikus, Carl Czoernig becslései nyomán az 1857-es nemzetiségi viszonyokról is vannak ismereteink. Eljárását alternatív hipotézisek alapján ellenőrizve, Varga E. Árpád kétségbe vonhatatlannak tartja Czoernig számításainak tudományos alaposágát. A hazai történeti demográfia azonban Czoernig sokoldalú tevékenységét mindeddig nem méltatta kellő figyelemre, pedig elmélyült levéltári kutatásokra is alapozott munkái sok értékes adalékkal szolgálhatnának például a XVIII. századi betelepülések sok tekintetben feltáratlan történetéhez is.

Minden egyes kötethez részletes bevezető tanulmány kapcsolódik. Ezek lehetővé teszik a mai román közigazgatási rendszerben csoportosított adatok összevetését a korabeli közigazgatási egységek szerinti eredeti közlésekkel. Ezen túlmenően a legkülönbözőbb kombinációs táblák nyújtanak lehetőséget demográfiai elemzésekre. Bemutatják többek között a természetes népmozgalom alakulását nemzetiségek és felekezetek szerint, a vándormozgást (kivándorlást, lakóhely-változtatást is), az anya-nyelv és felekezet közötti kapcsolódásokat, az anya- és egyéb beszélt nyelvek ismeretét mint az asszimilációs folyamat elemeit.

Az adatgyűjteményt kiegészítő térképmelléletek a közigazgatási beosztást mutatják be különböző időpontokban, az osztrák, a magyar és a román fennhatóság idejéből. Közülük az 1910. évi a megyék valamennyi községét és városát feltünteti, a kisméretű többi nyolc pedig a különböző város-, járás-, rajon-, tartomány stb. határokat.

Az I–V. kötetben található helységek az utolsó hivatalos, illetve közhasználatú (román és magyar) nevükkel szerepelnek. A VI. kötet közel kétharmadát a Helységnévtár teszi ki, amely 6177 – közöttük 5318 ma is önállóan létező – település különböző neveit, valamint jogállásukra, közigazgatási-területi hovatartozásukra, sőt a nemzetiségre, illetve a beszélt nyelvekre vonatkozó információkat is tartalmazza. A kötet második része a bemutatott helységneveken túl a román forrásokból származó 3071 román nevet és névváltozatot közli. Jóval terjedelmesebb ennél a magyar forrásokból származó névmutató, mintegy 23 ezer névváltozattal. Munkája során a szerző több mint 30 magyar, német és román nyelvű helységnévtárat, leíró statisztikai munkát dolgozott fel, közöttük a magyar helytörténeti irodalom általában kritika nélkül forgatott és idézett forrásait is, beépítve munkájába azok településenkénti nyelvi és nemzetiségi minősítéseit. Összehasonlító vizsgálatai sok esetben következtetlenségekre hívják fel a figyelmet.

Varga E. Árpád célja hatkötetes munkájával a nemzeti önismeret, a helytörténeti kutatások szolgálata, az etnikai folyamatok vizsgálatának szélesítése. Több tucatnyi, tárgyilagosságra törekvő, s ugyanakkor kritikus hangú – részben román és angol nyelven is megjelent – színvonalas tanulmánya is ennek bizonyítéka. Munkái az országhatárokon túl is nevet és elismerést szereztek számára. Tevékenységének köszönhetően a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem Szociológiai tanszéke szoros szakmai kapcsolatot alakított ki vele. A romániai tudományos intézmények és azok kutatói elfogadják Varga E. Árpád tárgyilagos észrevételeit és egymás munkáira támaszkodva törekszenek az oly sok vihart kavart kérdések nemzeti elfogultságtól mentes megválaszolására.

A Központi Statisztikai Hivatal vezetése 2002 tavaszán Fényes Elek Emlékérem odaítélésével ismerte el Varga E. Árpád népességtudományi munkásságát.